

УДК 343.98:343.7

І.С. Тальянчук, старший експерт
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України,
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЕВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН)

Розглянуто теоретичні основи проведення огляду як слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Викладено основні принципи, цілі та тактичні прийоми проведення огляду місцевості. Визначено коло осіб, яких залучають до огляду місцевості.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, земля, наслідки, огляд, забруднення, спеціаліст.

Рассмотрены теоретические основы проведения осмотра как следственного (разыскного) действия при расследовании преступлений в сфере земельных отношений. Изложены основные принципы, цели и тактические приемы проведения осмотра местности. Определен круг лиц, привлекаемых к осмотру местности.

The paper studies the theoretical basis of examination of terrain as an investigatory (intelligence) action in course of investigation of infringements of Land Law. It presents main principles, objectives and methods of such examination and defines the personnel involved.

Посягання на земельні відносини в сучасних реаліях України є одним з пріоритетних напрямів роботи правоохоронних органів. Злочинні посягання на землю в Україні мають різносторонній характер, адже земля виступає об'єктом різних суспільних відносин. Її використання регулюється цивільним, земельним, податковим та екологічним законодавством. Наслідком порушення законодавства часто є не лише значні матеріальні збитки, а й можливість відтворення порушеної якості землі.

Дослідженню питань щодо огляду місця події як однієї з перших слідчих дій у межах кримінального провадження, що дозволяє отримати найповнішу інформацію щодо посягання на земельні ділянки, приділили увагу вітчизняні і зарубіжні науковці: С.А. Шейфер, В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Росинська та інші.

Метою цієї наукової статті є розкриття особливостей проведення огляду місцевості під час розслідування та розкриття злочинів у сфері земельних відносин.

Огляд місця події, безперечно, є однією з найважливіших слідчих дій з погляду отримання потрібної для подальшого розкриття та розслідування злочинів інформації (у тому числі про обставини їх вчинення (часові межі, кількість задіяних суб'єктів, їх мотиви) і приховування) та джерела процесуального переведення інформації стосовно слідів злочину в інструменти доказування, а власне слідів злочину — у речові докази.

Вимоги до проведення огляду викладено у ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а також у Науково-практичному коментарі до КПК України, де головним завданням його проведення визначено «виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути залучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази; з'ясування обстановки кримінального правопорушення; виявлення інших обставин, які мають значення для кримінального провадження» [1, с. 527]. Складений за результатами проведення огляду протокол процесуально закріплює у матеріалах кримінального провадження діяльність учасників цієї слідчої дії з подальшим визначенням його як елемента доказування, а також вилучених під час огляду об'єктів і слідів як речових доказів.

У теорії криміналістики огляд поділяють на огляд місцевості, приміщення, речей і документів. Проте серед науковців існують й інші думки стосовно видів огляду. Зокрема, В.Ю. Шепітько наводить таку класифікацію оглядів: «Огляд, як слідча дія, поділяється на декілька видів: а) огляд місця події; б) огляд предметів і документів; в) огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події; г) огляд трупа; ґ) огляд тіла живих осіб (освідування)» [2, с. 216].

Проведення огляду у межах розкриття та розслідування злочинів у сфері земельних відносин безпосередньо пов'язане з їх класифікацією з огляду на можливі збитки від них, зміни стану обстановки тощо. До злочинів, що завдають значної матеріальної шкоди і несвоєчасність зупинення яких може призвести до різних катастроф, а також впливати на стан і якість навколишнього природного середовища, його зміну в негативному аспекті, належать: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 Кримінального кодексу України (далі — КК України)), забруднення та псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 2391 КК України), умисне знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 1971 КК України), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Зрозуміло, що цей перелік може доповнюватися іншими злочинами, які можуть призводити до неминучих і важких збитків [3, с. 131].

Щодо кожного із зазначених злочинів огляд як слідчу (розшукову) дію слід проводити негайно після отримання інформації про злочин, залучаючи до нього інших учасників кримінального провадження, які володіють спеціальними знаннями у цій галузі.

Основними цілями, які ставлять перед вказаною слідчою дією, є:

– встановлення причин виникнення посягання на земельні ділянки (забруднення тощо);

- виявлення джерел забруднення, їх витоку або іншого шляху попадання;
- виявлення постраждалих (людей, їх трупів, уражених тварин, рослин);
- встановлення часових меж ураження земельної ділянки (за можливості);
- проведення експрес-аналізу та встановлення уражаючої речовини (із залученням відповідних спеціалістів);
- припинення злочинної діяльності (свідомого продовження діяння, що спричиняє збитки порушенням екологічної безпеки, забрудненням земель відходами, іншими матеріалами, а також діяння, що проводять з використанням надр та які безпосередньо впливають на життя та здоров'я людей);
- встановлення технічних правил експлуатації та регулювання роботою підприємств, що знаходяться поблизу місця пригоди, підтримання тісного зв'язку з адміністративними органами, що контролюють їх діяльність;
- встановлення осіб свідків, можливих підозрюваних і взяття у них показань і роз'яснень;
- уточнення характеру та розміру заподіяної шкоди, вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову;
- збереження речових доказів і документів.

Законодавець у положеннях ст. 237 КПК України визначив осіб, які проводять огляд: слідчий і прокурор. Для участі в огляді також можуть запрошувати й інших суб'єктів криміналістичного провадження, зокрема спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями (криміналістів, а також осіб, обов'язком яких є зупинення стихійних явищ, що можуть призвести до катастроф, представників відомчих інспекцій, які можуть підтвердити факт вчинення діянь, що порушують екологічну та природну безпеку, інших спеціалістів). Загалом до огляду можуть залучати біологів, агрономів, інженерів, представників санепідемстанцій, землевпорядників, токсикологів, будівельників, представників проектних агентств, інспекторів екологічних інспекцій, геологів, екологів та інших.

Залучені до огляду спеціалісти мають бути належно екіпірованими (забезпеченими спеціальним одягом, взуттям, пристроями для захисту дихальних шляхів (респіраторами, протигазами) тощо). Також їх мають забезпечити засобами зв'язку. Згідно зі ст. 71 КПК України вони мають право застосовувати технічні засоби, прилади та спеціальне обладнання, а також надавати безпосередню технічну допомогу на місці події (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи).

На підготовчому етапі проведення огляду його учасники мають повністю володіти інформацією про:

- місцевість, де проводитимуть огляд (рельєф місцевості, плани, карти, топографічні зображення, політичні карти), та факт забруднення земель;
- наявність земельних ділянок функціонуючих і законсервованих підприємств, що оточують місце забруднення, можливість ознайомлення з їх діяльністю, дотримання спеціальних правил будівництва підприємств, що регламентуються видом їх діяльності, можливі елементи використання та експлуатації земельних ділянок;
- продукти виробництва підприємств (рідини, хімічні та токсичні речовини, відходи діяльності підприємств, у тому числі отруйні відходи), транзитні маршрути через відповідну земельну ділянку тощо.

Усі залучені спеціалісти надають особі, яка проводить досудове розслідування, інформацію про початкові результати огляду, що у подальшому підлягає уточненню, у тому числі й шляхом проведення судових експертиз (зокрема, про процес виникнення певного діяння, що призвело до значних збитків, про шляхи потрапляння шкідливих речовин, порушення у технічних і технологічних сферах, явну бездіяльність або активну діяльність з боку відповідальних посадових осіб, часові межі виникнення наслідків злочинних діянь тощо).

Весь обсяг інформації, отриманий під час огляду місцевості, є основним джерелом визначення напрямів розслідування кримінального провадження, висунення основних версій про подію, планування подальших слідчих (розшукових) дій, способів процесуального отримання інформації для підтвердження або відхилення визначених версій.

Залучення до проведення огляду місцевості спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей.

Властивості ураженої (забрудненої) місцевості (температуру повітря, його затуманеність або, навпаки, прозорість, запахові особливості уражаючої речовини тощо) спеціалісти визначають з певною періодичністю, спостерігаючи за їх змінами, та відображають у протоколі огляду місця події.

Тактично проведення огляду передбачає виділення на місцевості, де вчинено діяння, вузлових зон та напрямку огляду. Як відомо, у теорії криміналістики виокремлюють кілька тактичних прийомів проведення огляду місцевості: суцільний (коли слідчому невідомий центр злочину), концентричний (від периферії до центру), ексцентричний (від центру до периферії), лінійний (фронтальний), вузловий, плановий (метод поділу місцевості на сектори). Наприклад, під час розриву нафтового трубопроводу на рельєфній поверхні спочатку вживають заходів для припинення витоку нафти, а потім проводять ексцентричний огляд забруднених нафтою земель у межах її витоку та просочення у ґрунти на різних ділянках.

Виділення вузлових зон проведення огляду може стосуватися також і трупів тварин та уражених рослин, адже шляхом встановлення їх віддаленості від епіцентру події (витоку забруднюючої речовини) спеціалісти можуть встановити не лише часові межі, а й межі розповсюдження забруднення. Зрозуміло, що упродовж всього огляду місцевості спеціалісти відбирають проби води, повітря, ґрунту насамперед у вузлових місцях, де знайдені загиблі та уражені тварини і рослини.

Слід зазначити, що огляд ураженої земельної ділянки має певні особливості, пов'язані з часовим і погодним чинниками, а саме: цю слідчу дію мають проводити дуже швидко з метою недопущення зараження учасників огляду та розповсюдження забруднення у глибину та в ширину ґрунту по периметру внаслідок можливих атмосферних опадів.

Огляду місцевості забрудненої земельної ділянки передуює складання планів проведення огляду, як правило, у вигляді схем, на яких відображають джерела виникнення забруднення, вузлові зони проведення огляду, рельєфні особливості, концентрацію забруднюючої речовини у рельєфних зонах, кількість та місце розташування уражених рослин і тварин, межі проведення огляду. Схеми складають у

масштабі з використанням компасу. Усі зроблені помітки, позначки, аббревіатури спеціалісти розшифровують у певних місцях схеми. Плани, схеми, складені спеціалістами, долучають до протоколу огляду місця події.

Встановивши основне джерело забруднення, проводять його детальний огляд. Так, якщо джерелом виникнення забруднення стала діяльність підприємства (наприклад, через витoki із системи очищення відходів або витoki газових забруднюючих елементів у повітря та їх подальше осідання на земельних ділянках), проводять детальний огляд усіх систем, що ведуть до місця викидання забруднюючих речовин (каналізації, стоків, труб, обладнання, що транспортує забруднюючі речовини (відходи) з однієї частини підприємства до іншої), тобто обладнання, що в автоматичному режимі здійснює переміщення, консервування, транспортування забруднюючих речовин. При цьому особливу увагу звертають на технічну справність обладнання, дату його виготовлення або перевірки. Якщо виток забруднюючої речовини виник під час її транспортування до місць захоронення, детально перевіряють транспорт, його технічні характеристики, залишок перевезених речовин, сліди, що залишилися від протікання рідин, а також транспортну (дорожню) документацію, що дозволить слідчому встановити межі та маршрут ураженої ділянки.

Після досягнення основних цілей, поставлених перед оглядом, можливе проведення повторних дій з метою виявлення упущених даних, об'єктів, інформації або, навпаки, підтвердження вже існуючої доказової бази. Такі дії проводять як повторний огляд місця події (місцевості).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що огляд місцевості під час розслідування та розкриття злочинів у сфері земельних відносин має важливе значення з огляду на можливість встановлення причин виникнення діяння, часових меж і кола причетних до нього осіб, території ураження та його наслідків для флори і фауни. Результати огляду не лише сприяють висуненню версій, а й допомагають визначити напрями дослідження та подальші тактичні дії для розслідування злочинів цієї категорії.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України*. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.
2. *Криміналістика* : підр. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / [Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.
3. *Кримінальний кодекс України* : станом на 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25 — 26.
4. *Криміналістика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — 944 с.
5. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. — Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. — 191 с.